

УДК 94(560+436)''17''(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2026-1-15>

Ковальков Олександр,
доктор історичних наук,
доцент кафедри історії України
та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка
kovalkovalex@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2344-3050

Марченко Олег,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка
o_marchenko2008@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5720-0976

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕФОРМ В ОСМАНСЬКІЙ ТА ГАБСБУРЗЬКІЙ ІМПЕРІЯХ У XVIII ст.

Стаття присвячена порівняльному дослідженню особливостей політичного устрою, соціально-економічного розвитку та реформаторських процесів в Османській та Габсбурзькій імперіях у XVIII ст. Проаналізовано структуру влади, роль еліт, релігійний чинник і ступінь централізації в обох державах. Визначено, що Османська імперія функціонувала як військово-бюрократична держава з елементами децентралізації, тоді як Габсбурзька монархія являла собою складний конгломерат територій із різними правовими системами, адміністративними традиціями, рівнем економічного розвитку та із сильними позиціями місцевої шляхти.

Особливу увагу приділено причинам і змісту реформ. Показано, що в Османській імперії саме в цей період було зроблено перші серйозні спроби модернізувати державу, реформувати армію, адміністрацію та дипломатію. З'ясовано, що реформи мали переважно військово-технічний характер і були спрямовані на подолання кризи та відновлення військової могутності, проте не дали швидких результатів, не мали системного характеру й наштовхувалися на опір традиційних сил. Натомість у Габсбурзькій імперії реформи Марії Терезії та Йосифа II, натхненні ідеями Просвітництва і спричинені війною за австрійську спадщину, що показала слабкість адміністративного апарату та фінансової системи, охопили адміністративну, правову, економічну, освітню, релігійну та соціальну сфери й були спрямовані на централізацію держави, підвищення ефективності управління та зміцнення армії. Було створено більш ефективний державний апарат, реформовано систему освіти та обмежено привілеї окремих соціальних груп.

Зроблено висновок, що, попри масштабність реформ, обидві імперії не досягли повної модернізації: Османська імперія через фрагментарність, брак фінансових ресурсів, політичну нестабільність та сильний опір традиційних груп, особливо гострим був конфлікт між реформаторами та яничарами, які прагнули зберегти свої привілеї, а Габсбурзька – через опір з боку дворянства, духовенства та частини населення, нерівномірність запровадження реформ, національні суперечності та надмірну бюрократизацію.

Реформи XVIII ст. стали важливим етапом трансформації обох держав, показали прагнення правителів адаптувати свої держави до нових умов міжнародної політики та змін у світовому розвитку, створили основу для подальших перетворень у XIX ст., але не змогли остаточно подолати внутрішні кризи, повністю зупинити занепад імперій. Після смерті Йосифа II частина його реформ була частково скасована або пом'якшена.

Ключові слова: Габсбурзька імперія, Йосиф II, Марія Терезія, модернізація, Османська імперія, реформи, Селім III.

У XVIII ст. Османська імперія переживала складний період політичних, військових та економічних змін. Після тривалого періоду розквіту імперія почала поступово втрачати свої позиції на міжнародній арені. Основними проявами цього стали військові поразки, економічні труднощі, а також зростання могутності європейських держав, а головною причиною – системна криза традиційної східної моделі розвитку. У таких умовах османські правителі були змушені розпочати т. зв. «охоронні реформи», спрямовані на подолання найбільш очевидних кризових явищ та зміцнення її політичної і військової системи. XVIII століття стало важливим етапом у розвитку й Австрійської монархії Габсбургів. У цей період відбувалися масштабні реформи, спрямовані на зміцнення державної влади, модернізацію економіки та вдосконалення системи управління. Основними ініціаторами реформ стали Марія Терезія та її син Йосиф II. Їхня політика була частиною ширшого явища, відомого як освічений абсолютизм, що передбачав поєднання сильної монархічної влади з реформами, натхненними ідеями Просвітництва.

Серед багатьох праць з історії Османської імперії, передусім варті уваги напрацювання турецьких істориків. Зокрема, політичну, соціально-економічну, правову історію Османської держави ґрунтовно розкриває дослідження Х. Іналджика (Іналджик Г., 1998), який сформував сучасний підхід до історії імперії Османів. Реформи Селіма III, зокрема, у сфері османських військово-морських технологій, висвітлені в праці Т. Зорлу (Zorlu T., 2008). Автор зазначає, що зміни османського флоту були зумовлені впливом Великої Британії, Швеції та Франції як на суднобудування, так і методи ведення військово-морської війни. Робота І. Ортайли (Ортайли І., 2019) розкриває історію османських володінь у Криму й Північному Причорномор'ї, зосереджена на релігійній, культурній та етнічній взаємодії між представниками ісламського та східноєвропейського й, зокрема, українського життєвих просторів.

У західноєвропейській історіографії проблеми виділяється праця британської дослідниці К. Фінкель, яка вивчала військову історію, стратегії, політичну структуру, адміністративні реформи держави Османів, запропонувавши перегляд західних уявлень про близькосхідну історію (Finkel C., 2005). Дослідження німецького історика-сходознавця, спеціаліста з історії Османської імперії раннього нового часу С. Фарохи (Faroqi S., 2004) вирізняється міждисциплінарним підходом при висвітленні повсякденного життя, побуту міських жителів, ремесла, становищу жінок, рабів в османському суспільстві. Ця праця стала чи не першою, в якій використано мікроісторичний підхід в османознавстві.

Одним із провідних дослідників османської модернізації та імперських воєн раннього Нового часу є канадський історик В. Х. Аксан. У своїй монографії вона досліджує еволюцію османської військової системи та вплив європейських воєн на імперську політику та суспільство (Aksan V. H., 2007). Серед американських істориків, які вивчали історію Османської імперії, можна назвати Д. Куатерта, який є спеціалістом з економічної, соціальної та трудової історії Османської імперії та Близького Сходу (Quataert D., 2005). Головна його заслуга – це зміщення акценту дослідження з політичних еліт на життя робітників, ремісників і селян. У співавторстві з турецьким ученим Х. Іналджиком він видав фундаментальну працю з історії Османської імперії (İnalçık H., 1994). Ще одним фахівцем з історії Османської імперії раннього нового часу є Д. Гоффман. Його дослідження (Goffman D., 2002) зосереджене на трансформаціях османських портів під впливом західноєвропейської торгівлі та дипломатії. Він вивчає, як економічні зв'язки та культурні обміни визначали взаємодію між мусульманським Сходом та християнським Заходом. Американська соціологія К. Баркі у своїй монографії (Barkey K., 2008) робить спробу в порівняльному аспекті дослідити історію Османської держави як «договірної імперії», звертаючи увагу на державно-суспільні відносини, трансформацію імперії та релігійне співіснування. Американець палестинського походження, фахівець з османської та близькосхідної історії Р. А. Абу-ель-Хадж намагався переглянути традиційні уявлення про «занепад» Османської імперії, розглядаючи її розвиток XVII–XVIII століть як внутрішню модернізацію,

а не як деградацію (Abou-El-Haj R. A., 1991). Учений критикував лінійні схеми «сходження та занепаду» імперій, стверджуючи, що османська політична система XVII–XVIII століть зазнала структурного перетворення та формувала риси сучасної держави.

Серед українських дослідників, які торкалися історії Османської імперії, треба відзначити підручник із «Нової історії Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.)» авторства В. А. Рубеля, в якому історія Османської держави XVIII ст. тлумачиться в рамках концепції «кризи постсередньовіччя» (Рубель В. А., 2007). Загальний огляд Османської держави представлений у розвідці О. І. Галенка (Галенко О. І., 2010). Окремі аспекти історії Османів подані в статті А. Живачівського, який досліджував причини, які призвели до занепаду тимарної системи в Османській державі (Живачівський А., 2010).

У статті С. Г. Водотика й І. Ю. Робака здійснюється огляд-рецензія книги турецького історика І. Ортайли «Османи на трьох континентах», у руслі ролі Османської імперії щодо їхніх володінь у Криму й Північному Причорномор'ї і взаємин з українцями, кримськими татарами, караїмами, кримчаками, кримськими греками. Причиною втрат цих територій у XVIII ст. стали, на думку авторів, поверхові західні модернізаційні запозичення, які служили утилітарно-прагматичним цілям і не змінювали цивілізаційну основу імперії – тюрксько-степову сутність. (Водотика С. Г., 2021, с. 15).

Дослідник А.О. Чалий намагався проаналізувати процес реформ в Османській імперії XVIII ст. з погляду теорії модернізації та того, які їхні зусилля в політичній, економічній, інтелектуальній сферах призвели до пастки «замкненого кола реформ» (Chalyi A., 2020). В іншій своїй статті автор аналізує основні соціологічні теорії і концепції щодо Османської імперії XVIII ст. її політичного, економічного, міжнародного життя і як ці теорії були реалізовані османською практикою у XVIII ст. (Chalyi A., 2023).

При аналізі реформ у Габсбурзькій монархії XVIII ст. ми також вивчали доробок зарубіжних авторів. Насамперед це комплексне дослідження німецького вченого Е. Цьольнера «Історія Австрії» (перше його видання побачило світ у 1961 р.) (Цьольнер Е., 2001) та класична праця англійського дослідника А. Дж. П. Тейлора (Тейлор А. Дж. П., 2002) (перероблене видання вийшло в 1948 р.), у якій автор аналізує процес розпаду Австрійської держави, зосереджуючись на внутрішній політиці, взаєминах між етнічними групами та династією Габсбургів, що зрештою призвело до краху в 1918 році. А. Тейлор описує Габсбурзьку монархію як унікальне утворення, де відсутність міцної національної єдності намагалися компенсувати династичною лояльністю, що виявилось зрештою неефективним.

Одна з найвідоміших сучасних праць про Габсбурзьку імперію американського історика П. М. Джадсона (Judson P. M., 2016) пропонує нову інтерпретацію історії імперії, підкреслюючи її роль як ефективної багатонаціональної держави з розвиненими інститутами. Значна частина книги присвячена реформам XVIII ст., які сприяли створенню централізованої адміністрації, розвитку освіти та модернізації економіки. Праця іншого вченого з США Ч. Інграо (Ingrao C. W., 2000) аналізує політичний розвиток, адміністративні реформи та процес формування централізованої держави в Габсбурзькій імперії. Особливу увагу приділено реформам Марії Терезії та Йосифа II, які сприяли модернізації країни. Американська історикиня Б. Єлавіч досліджувала історію балканських народів, які перебували під правлінням Габсбургів та в складі Османської імперії, протягом XVIII та XIX століть (Єлавіч Б., 2003). Вона представила Південно-Східну Європу невід'ємною, а не другорядною щодо великих держав частиною європейської історії.

Німецький історик М. Весс у своїй дисертації обґрунтував думку, що через значну міжнародну конкуренцію Габсбурги були змушені модернізувати власну державу, шукаючи нові технології управління за обмежених ресурсів. І саме політика освіченого абсолютизму в цьому плані видалася найбільш ефективною (Wess M. A., 2017). Цікаве біографічне дослідження австрійського імператора Йосифа II британського історика Д. Білза (Beales. D., 1987). Автор

детально аналізує його внутрішню політику: скасування кріпацтва, обмеження влади церкви, адміністративні та судові реформи, спроби централізації держави тощо.

Серед українських авторів, які торкалися питань Габсбурзької імперії, можна назвати навчальний посібник «Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.)» авторства Б. Й. Тищика, в якому дослідник розкрив процес утворення імперії Габсбургів, становлення центрального та місцевого апарату влади, показав еволюцію і кодифікацію австрійського законодавства, висвітлив реформи Марії Терезії та Йосифа II і як вони реалізовувалися, зокрема на Галичині (Тищик Б.Й., 2003). Важливим для розуміння реформ у Габсбурзькій імперії другої половини XVIII ст. є дисертаційне дослідження М. С. Пиртка «Соціально-політичні передумови та теоретичне обґрунтування реформ Марії Терезії в Австрійській монархії (1740–1780 рр.)» (Пиртко М. С., 2019). У ній він обґрунтував зміст реформ в імперії, показав їхні причини, передумови та філософсько-правові засади.

Можна виділити низку праць, у яких були порушені питання реформ в окремих сферах суспільного життя імперії Габсбургів. Серед них: праця М. М. Кріля про вивчення особливостей освітніх і наукових взаємин слов'янських народів Австрійської імперії з українцями в другій половині XVIII – середині XIX ст. (Кріль М. М., 1999); доробок П. Едера про особливості проведення реформ Йосифа II та їхнє поширення в Галичині (Едер П., 2015); інформація М. Шуп'яни про реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління Марії Терезії (Шуп'яна М., 2013); посібник І. Й. Бойка, який розглядав Галичину в державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918) (Бойко І. Й., 2018); розвідка О. І. Тарасовича про реформаторську політику Марії Терезії та Йосифа II у сфері містобудівної діяльності в Австрійській монархії та її вплив на міста Галичини (Тарасович О. І., 2023); дослідження О.М. Марченка, який порівняв проведення реформ в Австрійській та Російській імперіях другої половини XVIII ст. (Марченко О. М., 2024).

Метою дослідження є порівняння завдань, які ставилися правителями Габсбурзької та Османської імперії XVIII ст. для модернізації країн, щоб подолати соціально-економічну відсталість, поліпшити життя населення країн; зіставлення методів, котрі вони обирали для досягнення поставлених цілей; визначення результатів, до яких призвели реформи.

У XVIII столітті як Османська імперія, так і Габсбурзька держава переживали складний період політичних, військових та економічних змін. Якщо після тривалого періоду розквіту Порта почала поступово втрачати свої позиції на міжнародній арені й османські правителі були змушені розпочати реформи, спрямовані на модернізацію держави та зміцнення її політичної і військової системи, то в імперії Габсбургів політика масштабних реформ, яку здійснювали Марія Терезія та Йосиф II, були спрямовані на зміцнення державної влади, модернізацію економіки та вдосконалення системи управління і проводилися в руслі ідей Просвітництва.

З'ясуємо політичну, адміністративну, соціально-економічну структуру цих двох імперій і визначимо їхню відмінність для розуміння особливостей проведення в них реформ.

За час існування держави османів була сформована своєрідна імперська система, в історії якій переплелися традиції класичних «східних деспотій», Візантійської держави та ідея ісламського халіфату. На території Османської імперії мешкало понад 60 народів і великих племінних об'єднань, які суттєво відрізнялися між собою як за рівнем соціально-політичного розвитку, так і за своєю етноконфесійною належністю. Влада й могутність Оттоманської Порти ґрунтувалася на військовій експансії, тому значна увага влади приділялася вдосконаленню військовій сфері.

В епоху піднесення імперії османів усе населення країни складалося із трьох основних категорій: аскери (люди меча) – придворні, військові, улеми (люди пера) – чиновники, які представляли владу султана; райя – це звичайні піддані-платники податків, як мусульмани, так і представники інших конфесій (гяури, зіммі) (İnalçık H., 1994, с. 17). Правлячий стан становили ті, хто незалежно від етнічної приналежності (але обов'язково мусульмани), служив імперії і були звільнені від сплати податків.

В Османській імперії економіка підпорядковувалася військово-політичним пріоритетам і підтримувалася, за висловом К. Фінкель, «командно-адміністративною системою економіки» (Finkel C., 2005, с. 109), у якій головним обов'язком правлячої еліти був постійний пошук коштів, різних способів збагачення, задоволення запитів зростаючого війська, чим і зумовлювалася постійна зовнішня експансія.

Політичний устрій Османської імперії, за висловом Д. Куатерта, можна назвати «військово-бюрократичним абсолютизмом» (Quataert D., 2005, с. 5). Він містив у своїй основі релігійні положення суннітського ісламу. Влада султана представляла волю Аллаха щодо своїх підданих, що разом із системою розподілу земельних наділів воїнам (військово-ленна (тимарна) система) мала патріархальний характер. Влада султанів була сакральна, їхня воля вважалася законом, але обмежувалася нормами шариату. В імперії не було повної централізації управління, оскільки влада на місцях (у вілаєтах, санджаках) передавалася правителям (бейлербеям, санджакбеям, пізніше аянам – регіональним напівавтономним ватажкам, часто пов'язаних із кримінальними колами), хоч і під контролем влади. Проте різноманітність периферій імперії (Боснії, Албанії, Курдистану, Сирії, Єгипту, Іраку та ін.), вимагала від центру уваги та врахування їх особливостей, що призводило до встановлення специфіки управління в них. Наприклад, Кримське ханство, Волоське та Молдавське князівства, будучи напівнезалежними державами, визнавали Османський сюзеренітет, але залишалися незалежними у внутрішніх справах. Ці держави мали свій чиновницький апарат та армії, мали право карбувати власну монету тощо. Отже, Османська імперія не змогла забезпечити єдність та централізацію. Тільки постійна експансія об'єднувала імперію в єдине ціле.

Габсбурзьку імперію прийнято називати «конгломератом» земель, які мали певну автономію (її ще йменують «володіння Габсбургів», «клаптева імперія», що характеризує нестійкий стан держави). На відміну від Османської імперії, створеної в результаті військової експансії, де Порті не потрібно було запобігати перед місцевою шляхтою (якщо вона не упокорювалася і не приймала ісламу, її знищували й після цього весь край переходив у підданство особисто султану), австрійські Габсбурги приєднували нові території переважно шляхом династичних шлюбів та мирних угод, і часто, в обмін на приєднання, мусили гарантувати дотримання історичних прав тієї чи іншої території. Устрій включав коронні краї (королівства та герцогства), які ділилися на округи (дистрикти/циркули), а ті – на повіти, жупи чи дистрикти.

Монархи з династії Габсбургів також були імператорами Священної Римської імперії в 1439–1806 роках (за винятком періоду 1742–1745 рр., коли імператором був обраний курфюрст Баварії Карл Альбрехт). Це звання означало, що його носій є правителем усього західного християнського світу.

Розрізнені й розмежовані між собою шматки країн і земель, які належали Габсбургам, окрім постаті монарха, спочатку мало що пов'язувало. Наприклад, Чехія, Моравія, Сілезія, Угорщина й після 1526 року управлялися своєю «власною» шляхтою. Тенденції до відсторонення урівноважувалися і нейтралізувалися дією трьох чинників: католицькою вірою, римським правом і зовнішньою загрозою з боку Франції та Османської імперії, які часто діяли спільно. Саме боротьба з турками об'єднала навколо австрійців слов'ян та угорців. Битва під Віднем (1683) поклала початок домінування Габсбургів у Європі, де її суперником на континенті залишилася Франція.

На відміну від Османської імперії, де християнські та мусульманські установи дійшли згоди одне з одним і між ними не виникло відкритої релігійної ворожнечі (у Порті діяла система мілетів – самоврядних об'єднань осіб однієї віри з власними адміністративними установами, судами, школами, лікарнями), а ненависть православних, як правило, спрямовувалася не всередину, проти мусульман, а назовні – проти зазіхань католиків, в імперії Габсбургів релігійний чинник, навпаки, чи не найактивніше сприяв поділу країни, хоча католицизм було визнано державним віросповіданням. Особливо гострою міжконфесійною боротьбою католиків, протес-

тантів і православних була на східних землях імперії. Отже, релігія жодним чином не сприяла ні укріпленню імперії, ні об'єднанню населення.

На початку XVIII ст. відбулося законодавче закріплення державно-правової системи королівства та країн, які становили ядро імперії, що мало для всіх народів Габсбурзької держави далекосяжні наслідки. 1713 року був прийнятий перший закон загальноімперського значення – Прагматична санкція, яка встановила обов'язкові для всіх підвладних династії країн і земель правила успадкування престолу за старшинством незалежно від статі та зафіксувала принцип єдності та неділимості володінь Австрійського дому, перетворивши цим рихлий конгломерат практично самостійних держав на імперію зі стійкою внутрішньою структурою та високими шансами на стабільність та інтеграцію.

У XVIII ст. монархи Габсбурзької імперії з різним успіхом намагалися централізувати владу і віднайти підґрунтя для об'єднання різних земель та народів. Якщо османський султан вважався намісником Бога на землі й мав абсолютну владу над усіма своїми підданими й територіями, то правителям імперії Габсбургів завжди доводилося мати справу з численною місцевою шляхтою, котра завзято боронила свої права і, зі свого боку, панувала над більшою частиною населення, які були кріпаками. Отже, місцева шляхта в державі Габсбургів відігравала ту роль, яку в Порті виконували імперська бюрократія, мілети та сільські общини (Єславіч Б., 2003, с. 168).

На початку XVIII ст. політична влада в країні фактично належала провінційним елітам. Шляхта керувала місцевими адміністраціями, правосуддям на відміну від османських общин, в яких справами населення займався виборний староста (архон, кнез, чорбаджи) та найбільш авторитетні члени громади – старшина. Усією округою зі свого помістя керував пан, що й уособлював для людей на його землі найвищу владу. Він відповідав за збір податків, судочинство, дотримання порядку та рекрутування новобранців. Від шляхтича, та ще від церковної влади, залежала доступність для населення медичної опіки, освіти та інших соціальних благ.

Провінційна шляхта повністю контролювала закріпачене селянство й вивищувалася над іншими прошарками населення. Вони були єдині у своїх прагненнях і легко могли кинути виклик центральному уряду у Відні. Члени цих еліт займали високі державні та релігійні посади. З них формувався офіцерський корпус імперської армії. Шляхта або взагалі не платила податків, або сплачувала їх за найнижчою ставкою. Земельні наділи, які були в їхній власності, не зобов'язували шляхтичів служити в збройних силах, як це мали робити сипахі в Імперії Османа. Регіональна еліта об'єднувалася у місцеві представницькі органи – ландтаги/сейми/збори/собори, керівну роль в яких відігравали магнати, хоча угорськими зборами заправляла дрібнопомісна шляхта. Ухвалюючи на таких зібраннях колективні рішення, шляхтичі усвідомлювали себе політичною нацією, яку вони розуміли не як етнічне утворення, а як привілейований прошарок суспільства. Провінційна шляхта мала дуже примарне почуття лояльності до імперії, окрім тих випадків, коли йшлося про їхні безпосередні інтереси, наприклад, панування над кріпаками чи звільнення від сплати податків. Участь у місцевих представницьких органах брали також делегати від церкви, вільних міст та цехів.

Функції центрального уряду зводилися, головне, до ведення зовнішньої політики (імператор вів переговори з іншими країнами, призначав послів, оголошував війни, укладав мирні договори й союзи), організації збройних сил та збору точно визначених загальнодержавних податків.

Які причини спонукали правителів обох імперії до проведення реформ?

Кризу Османської імперії пов'язують із тим, що у XVI ст. площа оброблюваних земель імперії практично перестала збільшуватися, тоді як кількість населення, навпаки, зростала. Це призводило до дроблення тимарів (умовних земельних володінь воїнів-сипахі) та зменшення їхньої прибутковості. Економічні проблеми були поглиблені «революцією цін», викликаной напливом до Європи американського срібла, що призвело до скорочення доходів скарбниці

та занепаду військової могутності імперії. Крім того, зменшувалися прибутки Порти від торговельної монополії, яку імперія остаточно втратила до середини XVIII ст., коли починають складатися основи капітуляційного режиму.

Поштовхом до проведення реформ в імперії Габсбургів стала війна за австрійську спадщину (1740–1745), яка продемонструвала всі слабкості державної системи: починаючи від неефективного й застарілого принципу формування армії і, закінчуючи, невпорядкованим збором податків і не чіткою системою місцевого управління. Реформи загалом відповідали загальноєвропейським суспільно-політичним тенденціям, які розвивались у дусі просвітницьких ідей. Зважаючи на відсутність в інкорпорованих Габсбургами землях спільного історичного минулого, не надто розвинуті культурні зв'язки, на перший план виходила централізаторська політика імператорського двору та успішна дипломатія.

Проаналізуємо спроби проведення реформ в Османській імперії у XVIII ст. і з'ясуємо причини їхніх невдач.

Османські правителі та їх оточення докладали значних зусиль для того, щоб зберегти старий соціальний порядок, який забезпечував політичному центру імперії благоденство та військові успіхи. У період з 1656 до 1710 рр., коли великими візирами Османської імперії були представники албанського роду Кепрюлю, були спроби провести обмежені («охоронні») реформи. Так, великі візирі домоглися від султанів права самостійно призначати, заохочувати та знімати з посади чиновників, чимало недбалих хабарників показово страчували; були ухвалені закони, що перешкоджали вивезенню з держави золота та срібла та заохочували купівлю товарів, виготовлених в імперії; був оновлений флот (застарілі галери замінялися на вітрильні кораблі); створений корпус морських офіцерів, покращено забезпечення моряків та встановлено пенсії для ветеранів (Quataert D., 2005, с. 156). Але реформи Кепрюлю не стали модернізацією імперії. Вони лише частково стабілізували імперську систему, поліпшили фінансовий стан держави й відновили військову міць османів.

Другою спробою провести реформи була так звана «епоха тюльпанів» (тривала від 1718 р. – укладення Портою миру з Австрією та Венецією до 1730 р. – повстання П. Халіла в Стамбулі, гаслом якого було повернення країни до «чистого ісламу», проти «західництва», що нібито призвело до погіршення життя людей), яка ознаменувалася реформами під керівництвом султана Ахмеда III (1703–1730) і великого візира Ібрагіма-паші Невшехірлі.

Метою реформ було вивчити й використати західний досвід для виправлення кризових явищ в імперській економіці, технологіях, військовій справі. Передбачалося відкриття в Стамбулі військово-навчальних закладів європейського зразка, формування корпусу регулярних військ зі змішаним християнським і мусульманським особовим складом, були виділені кошти на підтримку османської науки, мануфактурного будівництва, відкрито типографію (1722). Головний фінансист імперії М. Наїм підготував програму перебудови економіки країни на засадах меркантилізму, яка передбачала обмеження закупівель західних товарів, щоб припинити відтік коштів із Порти, а зекономлені гроші вкласти в створення та модернізацію казенних заводів із виробництва шовкових тканин і сукна, паперу, кахлів, зброї. До Парижа, Лондона та Відня були відправлені османські дипломати, діяльність яких сприяла розвитку інтересу до картографії, книг, преси. Широко розвивалося будівництво палаців, парків, садів із мармуровими басейнами та фонтанами. Під впливом бароко змінювався османський архітектурний стиль. Повсюдно влаштовувалися пишні свята, що включали розваги європейців: замські прогулянки, катання на човнах, бенкети, свята квітів, насамперед тюльпанів, які оспівувались у поезії, використовувалися в живописі. Розвивалися ідеї європейської медицини (Рубель В. А., 2007, с. 307–309).

«Епоха тюльпанів» стала періодом відносного культурного та світського піднесення Порти, коли Стамбул розквітнув великою кількістю садів, вулиці були переповнені, а кав'ярні ставали центрами громадських та політичних дебатів, створюючи міцні зв'язки в різних соціальних групах османського суспільства (Chalyi A., 2020, с. 51).

Протягом XVIII ст. Османська імперія вже сама змушена чинити опір наростаючому військовому тиску з боку імперії Габсбургів і Росії, одночасно утримуючи кордон із Персією. Відтак криза починає руйнувати військово-експансіоністський режим Порти й територіальну цілісність держави. Виникає так зване «східне питання» – ситуація, за якої внутрішньоосманські проблеми потребували міжнародного втручання. Зростає національно-визвольних рух у нетурецьких володіннях імперії (виступи гайдуків, клефтів, ускоків).

Згодом Османська імперія стане об'єктом торгових, фінансових, а потім і колоніальних домагань провідних західних держав та Російської імперії, які переслідували власні геополітичні цілі. З XVIII ст. османські правителі почали розуміти, що в нових геополітичних умовах треба докласти зусилля, щоб зберегти те, що залишилося. Ця завдання вирішувалося через надання нових поступок як місцевим правлячим елітам, так і європейським країнам, які потребували сировинних матеріалів та ринків для своїх процвітаючих економік. У 1740 р. була укладена Генеральна капітуляція, яка надавала французам широкі торговельні пільги. Згодом такі ж нерівноправні договори були укладені з венеціанцями, голландцями, англійцями. Ціною такої недалекогоглядної політики (але вимушеної) стало поступове руйнування османської торговельно-ремісничої галузі, стагнація виробничого комплексу.

Серед представників османської політичної еліти були діячі, яких непокоїли загрозливі диспропорції в розвитку країни. Прихильником реформ прозахідного типу був великий візир К. С. Мехмед-паша, якого підтримав султан Мустафа III (1757–1774). Він планував спорудження каналів через Суецький перешийок і Малу Азію, розглядав обмеження, а в подальшому й ліквідація невольництва, пропонував модернізувати армію через зменшення витрат на султанський палац та гарем, була відкрита в Стамбулі перша публічна бібліотека, де із читачів брали плату за книги (Рубель В. А., 2007, с. 311–312).

Султан Селім III (1789–1807) намагався також провести низку реформ у державі за європейським зразком, спрямованих насамперед на подолання роздробленості Османської імперії. Ці реформи зводилися в основному до заходів військово-технічного характеру, до зміцнення армії, адміністрації, фінансів. За його дорученням невелика група представників знаті підготувала й частково реалізувала програму перетворень «нізам-і джедіт» (нова система). 1793 року Селім III видав указ про створення нової армії, що формувалася за французьким зразком: вводилися частини бомбардирів, артилеристів, саперів. На 1804 рік чисельність нової армії досягла 23 тисяч осіб (Славич Б., 2003, с. 153). Багато султан зробив для розвитку військового флоту (введені нові закони, налагоджена дисципліна серед офіцерів та матросів, запрошені інженери зі Швеції і Франції для будівництва й обслуговування кораблів; замість колишніх громіздких суден почали будувати швидкісні кораблі – збудовано 23 лінійних корабля і ряд дрібніших суден). У 1792–1793 рр. розширив морське інженерне (діяло з 1773 р.) та відкрив сухопутне інженерне училище в Стамбулі. У 1795 р. у м. Ускюдар за розпорядженням султана збудовано велику друкарню, де видавалися праці європейських авторів із математики, військової справи та інших галузей знань (Zorlu T., 2008, с. 45).

Селім III намагався реформувати й цивільне управління: підпорядкував діяльність великого візира контролю неофіційної «ради дванадцяти», складених із наближених до султана осіб. Було заборонено використовувати імпортні дорогі тканини для шиття одягу, перевага надавалася місцевим кравцям. Щоб налагодити відносини з європейськими країнами в Лондон (1793), Відень (1797) і Берлін (1797) були надіслані послы. Ці посольства відіграли важливу роль, оскільки сприяли вихованню багатьох представників духовної еліти, вивченню іноземних мов, знайомству з європейськими ідеями. З поверненням у Порту кожний із них ставав свого роду «вікном» у Європу. Поступово ці турки витісняли християн-фанаріотів як посередників у зовнішніх відносинах (Славич Б., 2003, с. 155).

Соціальна опора султана була вузька та ненадійна. Його прибічники – освічені вельможі та невелика частина провінційних правителів – були нечисленні й нерішучі. Селім не мав можливості опертися на турецьку буржуазію, яка ще просто не сформувалася. Для інонаціональної

буржуазії (зокрема, грецької та слов'янської), яка й була зацікавлена в забезпеченні порядку та безпеки, було неприйнятне саме турецьке панування. Більшість світських і духовних представників османської еліти активно противилися реформам, вбачаючи в них замах на старовинні привілеї. Тому султан і не зміг провести скільки-небудь істотних реформ. Особливо були стурбовані яничари, які побоювалися, що їхній корпус буде ліквідований і замінений новими військами. У 1807 р. султан зрікся престолу й у наступному році був убитий. Утім, реформи Селіма III заклали підмурівок більш системних реформ ХІХ ст. («століття реформ»), кульмінацією яких стала доба «танзимату».

Метою реформ Марії Терезії та Йосифа ІІ в другій половині ХVІІІ ст. було: зміцнення імперії, щоб можна було протистояти Пруссії; розбудова армії (стара система комплектування армії, коли в неї включалися контингенти, що направлялися землями за рішенням зборів станів, була замінена централізованим набором); розширення податкової бази держави за рахунок шляхти й духовенства, що мала стати більш надійним джерелом надходжень; забрати реальну владу з рук місцевої аристократії та передача її центральному уряду; витворити ситуацію, за якою призначене монархом чиновництво буде ефективно контролювати місцеве врядування (у той спосіб, представники центрального уряду мали б замінити функціонування провінційних парламентів); шляхта могла й надалі бути привілейованою верствою імперії, проте вони мали перебувати на службі в державі, стати частиною бюрократичного апарату, а не захищати свої регіональні інтереси.

Реформи торкнулися багатьох аспектів життя країни: управління (формувався центральний бюрократичний апарат – державні канцелярії, які управляли окремими територіями, адміністративні посади в губерніях (створені в 1763 р.) надавалися державним чиновникам, а не місцевій шляхті, було обмежене міське самоврядування), права (кодифікація розрізненого законодавства, формування нового судоустрою, осучаснення законодавчих норм згідно з принципами Просвітництва, наприклад, скасовані тортури, скорочено застосування смертної кари), релігії (церква підпорядковувалася державі, обмежувався її вплив на державну політику, було ліквідовано третину монастирів, а ті, які залишилися, мали займатися освітою, лікуванням, опікою, впорядковувалися церковні обряди, скасована церковна цензура, шлюб оголошувався цивільним договором (Едер П., 2015. с. 132), толерувалися інші релігії, крім сект (лютеранам, кальвіністам, православним була надана обмежена свобода віросповідання і цивільне рівноправ'я при збереженні домінуючої ролі католицизму; для євреїв скасовувалися певні заборони), економічної політики (пропаганда передових методів господарювання, особливо в сільському господарстві (поширення вирощування картоплі), протегування торгівлі та підприємництву через політику меркантилізму, ліквідації внутрішніх митних бар'єрів, крім Угорщини, промисловий розвиток якої не підтримувався і вона розглядалася насамперед як ринок збуту австрійських товарів, введення єдиної монети (талер Марії Терезії залишався головною валютою до середини ХІХ ст.), єдиної системи мір і вагів тощо), відносин між селянином та паном (законом від 1781 р. скасовувалося кріпосне право: селяни отримали право виходу з громади й села, вільного вибору професії, одружуватися без згоди пана, звертатися зі скаргами на нього до суду, навчатися ремеслу, впорядковувалися розміри селянських податків, заборонялися тілесні покарання та стягнення із селян грошових штрафів та ін.) (Марченко О. М., 2024, с. 1150), кроки щодо покращення освіти (створено початкові школи, у яких усі діти віком від 6 до 12 років отримували обов'язкову освіту, середня та вища школа після скасування ордену єзуїтів повністю перейшла під контроль держави), підтримки широких верств населення в соціальному плані (будувалися лікарні, виховні будинки, притулки, покращувався медичний захист та підвищувався рівень життя населення, створена пенсійна система для чиновників, солдатів, вчителів, вдів, формувалася державна система допомоги нужденним, дітям-сиротам, літнім людям та інвалідам).

Головною опорою модернізаційних заходів у Габсбурзькій монархії стала та частина шляхти, яка прагнула використати можливості капіталізму, розуміла необхідність реформ

і приймала їх, а також армія та бюрократія. Під впливом ідей Просвітництва серед австрійської еліти формувалося уявлення, що монарх-суверен, як носій колективної волі, отримував абсолютну владу приймати будь-яке рішення і видавати закони на благо народу. У свідомості правителів, особливо Йосифа II, закріпилося переконання про те, що перетворення є важливою і необхідною частиною практики правління. На зміну образу монарха-батька прийшов образ монарха-адміністратора, покликаного перетворювати, дисциплінувати та скеровувати суспільство на шлях прогресу (Марченко О.М., 2024, с. 1148).

Але така спроба розбудови монаршого абсолютизму, на зразок влади у Франції чи Пруссії, була приречена на невдачу, головню, через потужність місцевих еліт, що було особливо помітним в Угорщині. Місцева влада всіляко намагалася знизити обсяг коштів, які відсилалися на військові цілі до центральної скарбниці, і вимагала натомість усе більших привілеїв. Часто Габсбурги були змушені сплачувати державні потреби з власного маєтку чи прибутків. Вороги Габсбургів, зокрема Франція, Порта, Пруссія, намагалися схилити до союзу місцеві еліти імперських провінцій і спровокувати їх на виступ проти влади монарха.

Церковні інститути не були силою, яка б спонукала до реформ (церква була значним землевласником, відігравала важливу роль у забезпеченні населення освітою, утриманні лікарень, сирітських притулків тощо й не бажала зміни свого статусу). Католицька та протестантська церкви асоціювали свої інтереси зі шляхтою того чи іншого регіону, оскільки найвищі церковні посади належали, як правило, вихідцям із місцевих аристократичних родин. Водночас православна та уніатська церкви не мали таких позицій. Вони об'єднували румунське, сербське, українське населення, яке не мало власної родової шляхти, а тому з більшою симпатією ставилося до реформ та ініціатив центрального уряду (Єславіч Б., 2003, с. 171).

Порівняємо значення реформ в Османській та Габсбурзькій імперіях. На думку А. О. Чалія, реформи, які ініціювалися окремими правителями Османської імперії протягом XVIII ст., можна вважати ознакою гнучкості та прагматизму держави, а не її занепаду (Chalyi A., 2020, с. 50). Османи намагалися зосередитися на тих реформах, які вони вважали життєво важливими: військова справа, контроль, відновлення податкової системи, бюрократичний апарат, збільшення політичного впливу султана. Головна мета – відновлення військової могутності Османської імперії.

Недоліком модернізаційних заходів османських урядів можна вважати такі: відсутність стратегічного бачення запроваджуваних реформ, недостатня їхня практична реалізація (османи вважали, що достатньо просто скопіювати найпередовіші технології та інститути Європи і впровадити їх в османську практику), слабка підтримка прозахідних новацій з боку світських та духовних правителів Порти як у центрі, так і на місцях. Часто застосування тих чи інших нововведень було продиктоване суто утилітарним та нагальним інтересом, тут і зараз, без належного розумінням далекосяжних цілей своїх дій. Найбільш яскравим прикладом таких дій були впроваджені османами військові технології, вогнепальна зброя, гірничодобувна справа, картографія, годинникова та компасна промисловість (Zorlu T., 2008, с. 77).

До кінця XVIII ст. політична стагнація в Порті перейшла в деградацію, що виразилася в залежність султана та його уряду від придворних, духовенства, яничарів. Політичний параліч імперського центру та його невдачі у війнах призвели до того, що на початку XIX ст. розпад імперії розглядався її урядом і сусідами як можлива недалека перспектива.

Епоха реформ у Габсбурзькій імперії не призвела до внутрішньої консолідації суспільства й політичної централізації, як було задумано. Методи, якими проводилися реформи, не враховували соціальне, культурне, національне різноманіття країни й часто проводилися поспіхом. Особливо дратувало населення нав'язлива регламентація державою все і вся, втручання навіть у побутову й особисту сферу. Як результат, невдоволення реформами було суцільним. Політика централізації (обмеження автономії земель і провінцій), германізації (заохочення німецької колонізації Угорщини, Трансільванії, Баната та Галичини, заміна латини на німецьку мову,

як мову адміністрування), надмірної бюрократизації призвели до національного пробудження різних народів імперії і у підсумку поставили політику модернізації Габсбургів до поразки. Брат Йосифа II Леопольд II, який в 1790 р. вступив на престол, був змушений скасувати багато реформ свого попередника. Водночас реформи Марії Терезії та Йосифа II відображали ті тенденції епохи Просвітництва, які сформувалися в Європі ще із середини XVII ст., і мали переважно позитивне значення для подальшого розвитку Австрійської імперії, особливо у сфері шкільництва, адмініструванні, військовій справі, аграрному секторі.

Список літератури

- Бойко І. Й., 2018. *Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918)*. Львів.
- Водотика С. Г., 2021. Робак І. Ю.. Османська імперія в міжцивілізаційному діалозі в Південній Україні. *Думки з приводу нових підходів турецької історіографії. Південний архів (історичні науки)*. № 33. 15–20.
- Галенко О. І., 2010. Османська імперія. *Енциклопедія історії України*. Т. 7. Київ. 652–664.
- Галенко О. І., 2012. Селім III. *Енциклопедія історії України*. Т. 9. Київ. 509.
- Едер П., 2015. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Випуск 61. 127–135.
- Славич Б., 2003. *Історія Балкан. XVIII і XIX століття*. Т. 1. Київ.
- Живачівський А., 2010. Криза тимарної системи в Османській імперії XVI–XVII ст.: причини та наслідки. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Вип. 17. Івано-Франківськ. 55–61.
- Іналджик Г., 1998. *Османська імперія: класична доба: 1300–1600 рр.* Київ.
- Кріль М. М., 1999. Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями: 1772–1867 рр. Львів.
- Марченко О. М., 2024. Порівняльна характеристика реформ в Австрійській та Російській імперіях другої половини XVIII ст. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Історія та археологія»*. Випуск № 3 (21). 1141–1154.
- Ортайли І., 2019. *Османі на трьох континентах*. Львів.
- Пиртко М. С., 2021. *Державно-правові реформи в Австрії у 40–90 роках XVIII ст.*: дис... доктор філософії: спец. 081 «Право», галузь знань 08 «Право». Львів.
- Рубель В. А., 2007. *Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.)*. Київ.
- Тарасович О. І., 2023. Реформаторська політика Марії Терезії та Йосифа II у сфері містобудівної діяльності в Австрійській монархії та її вплив на міста Галичини (друга половина XVIII ст.). *Аналітично-порівняльне правознавство*. №2. 435–442.
- Тейлор А. Дж. П., 2002. *Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини*. Львів.
- Тищик Б. Й., 2003. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.)*. Львів.
- Цьольнер Е., 2001. *Історія Австрії*. Львів.
- Шуп'яна М., 2013. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 58. 126–134.
- Abou-El-Haj R. A., 1991. *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*. New York.
- Aksan V.H., 2007. *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*. London.
- Barkey K., 2008. *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. New York.
- Beales D., 1987. *Joseph II: Against the World, 1780–1790*. New York.
- Faruqi S., 2004. *The Ottoman Empire and the World Around It*. London.
- Finkel C., 2005. *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire 1300–1923*. London.
- Goffman D., 2002. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. New York.
- Judson P. M., 2016. *The Habsburg Empire: A New History*. London.
- İnalçık H., 1994. Quataert D. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. New York.
- Ingrao C. W., 2000. *The Habsburg Monarchy 1618–1815*. New York.
- Quataert D., 2005. *The Ottoman Empire, 1700–1922*. New York.
- Chalyi A., 2020. The Concept of Modernization of the Ottoman Empire in the XVIII century. *Проблеми всесвітньої історії*. №1 (10). 45–60.
- Chalyi A., 2023. «The clash of theoretizations»: the case of the Ottoman empire in the XVIII th century. *Проблеми всесвітньої історії*. №2 (22). 43–58.

Wess M. A., 2017. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. Berlin.

Zorlu T., 2008. *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*. New York.

**Oleksandr Kovalkov
Oleh Marchenko**

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF REFORMS IN THE OTTOMAN AND HABSURG EMPIRES IN THE 18th CENTURY

The article is devoted to a comparative study of the features of the political system, socio-economic development, and reform processes in the Ottoman and Habsburg empires in the 18th century. The structure of power, the role of elites, the religious factor, and the degree of centralisation in both states are analysed. It is determined that the Ottoman Empire functioned as a military-bureaucratic state with elements of decentralisation, while the Habsburg monarchy was a complex conglomerate of territories with different legal systems, administrative traditions, levels of economic development, and strong positions of the local nobility.

Particular attention is paid to the reasons and content of the reforms. It is shown that in the Ottoman Empire it was during this period that the first serious attempts were made to modernize the state, reform the army, administration, and diplomacy. It was found that the reforms were mainly military-technical in nature and were aimed at overcoming the crisis and restoring military power; but they did not yield quick results, were not systemic in nature, and encountered resistance from traditional forces. In contrast, in the Habsburg Empire, the reforms of Maria Theresa and Joseph II, inspired by the ideas of the Enlightenment and caused by the War of the Austrian Succession, which showed the weakness of the administrative apparatus and financial system, covered the administrative, legal, economic, educational, religious, and social spheres and were aimed at centralising the state, increasing the efficiency of management, and strengthening the army. A more effective state apparatus was created, the education system was reformed, and the privileges of certain social groups were limited.

It is concluded that, despite the scale of the reforms, both empires did not achieve full modernization: the Ottoman Empire due to fragmentation, lack of financial resources, political instability, and strong resistance from traditional groups, the conflict between reformers and Janissaries, who sought to preserve their privileges, was particularly acute, and the Habsburg Empire – due to resistance from the nobility, clergy, and part of the population, uneven implementation of reforms, national contradictions, and excessive bureaucratization.

The reforms of the 18th century became an important stage in the transformation of both states, showed the desire of the rulers to adapt their states to the new conditions of international politics and changes in world development, created the basis for further transformations in the 19th century, but could not finally overcome internal crises, completely stop the decline of the empires. After the death of Joseph II, some of his reforms were partially cancelled or softened.

Key words: *the Habsburg Empire, Joseph II, Maria Theresa, modernization, the Ottoman Empire, reforms, Selim III.*

References

Boiko I. Y., 2018. *Halychyna u derzhavno-pravovii systemi Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (1772–1918)*. [Galicia in the state and legal system of Austria and Austria-Hungary (1772–1918)]. Lviv. (In Ukrainian).

Vodotyka S. H., 2021. Robak I. Yu. *Osmanska imperiia v mizh tsyvilizatsiinomu dialozi v Pivdennii Ukraini. Dumky z pryvodu novykh pidkhodiv turetskoi istoriohrafii*. [The Ottoman Empire in the Inter-Civilizational Dialogue in Southern Ukraine. Thoughts on New Approaches in Turkish Historiography]. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky)*. №33. 15–20. (In Ukrainian).

Halenko O. I., 2010. *Osmanska imperiia*. [Ottoman Empire]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 7. Kyiv: 652–664. (In Ukrainian).

Halenko O. I., 2012. *Selim III*. [Selim III]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 9. Kyiv. 509. (In Ukrainian).

Eder P., 2015. *Reformy Yosyfa II v Avstriiskii imperii ta yikhnie poshyrennia u Halychyni (1780–1790 rr)*. [The reforms of Joseph II in the Austrian Empire and their spread in Galicia (1780–1790)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna. Vypusk 61*. 127–135. (In Ukrainian).

Yelavich B., 2003. *Istoriia Balkan. XVIII i XIX stolittia*. [History of the Balkans. 18th and 19th Centuries]. T. 1. Kyiv. (In Ukrainian).

- Zhyvachivskiy A., 2010. Kryza timarnoi systemy v Osmanskii imperii XVI–XVII st.: prychny ta naslidky. [The crisis of the timar system in the Ottoman Empire in the 16th–17th centuries: causes and consequences]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii. Vyp. 17*. Ivano-Frankivsk. 55–61. (In Ukrainian).
- Inaldzyk H., 1998. *Osmanska imperiia: klasychna doba: 1300–1600 rr.* [Ottoman Empire: Classical Age: 1300–1600]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Kril M. M., 1999. *Slovianski narody Avstriiskoi monarkhii: osviti ta naukovi vzaiemyny z ukraintsiamy: 1772–1867 rr.* [Slavic peoples of the Austrian monarchy: educational and scientific relations with Ukrainians: 1772–1867]. Lviv. (In Ukrainian).
- Marchenko O. M., 2024. Porivnialna kharakterystyka reform v Avstriiskii ta Rosiiskii imperiakh druhoi polovyny XVIII st. [Comparative characteristics of reforms in the Austrian and Russian Empires in the second half of the 18th century]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki. Serii "Istorii ta arkheolohii"*. Vypusk № 3 (21). 1141–1154. (In Ukrainian).
- Ortaily I., 2019. *Osmany na trokh kontynentakh*. [Ottomans on three continents]. Lviv. (In Ukrainian).
- Pyrtko M. S., 2021. *Derzhavno-pravovi reformy v Avstrii u 40–90 rokakh XVIII st.* [State and legal reforms in Austria in the 1840s–1890s]: dys... doktor filosofii: spets. 081 «Pravo», haluz znan 08 «Pravo». Lviv. (In Ukrainian).
- Rubel V. A., 2007. *Nova istoriia Azii ta Afryky: Postserednovichnyi Skhid (XVIII – druha polovyna XIX st.)*. [New History of Asia and Africa: Post-Medieval East (18th – second half of the 19th century)]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Tarasovych O. I., 2023. Reformatorska polityka Marii Terezii ta Yosyfa II u sferi mistobudivnoi diialnosti v Avstriiskii monarkhii ta yii vplyv na mista Halychyny (druha polovyna XVIII st.). [The reformist policy of Maria Theresa and Joseph II in the field of urban planning in the Austrian monarchy and its impact on the cities of Galicia (second half of the 18th century)]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2. 435–442. (In Ukrainian).
- Teilor A. Dzh. P., 2002. *Habsburzka monarkhiia 1809–1918. Istorii Avstriiskoi imperii ta Avstro-Uhorshchyny*. [Habsburg Monarchy 1809–1918. History of the Austrian Empire and Austria-Hungary]. Lviv. (In Ukrainian).
- Tyshchik B. I., 2003. *Istorii derzhavy i prava Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (X st. – 1918 r.)*. [History of the State and Law of Austria and Austria-Hungary (10th century – 1918)]. Lviv. (In Ukrainian).
- Tsolner E., 2001. *Istorii Avstrii*. [History of Austria]. Lviv. (In Ukrainian).
- Shupyana M., 2013. Reformuvannia suspilnoho ta derzhavnogo zhyttia v Avstriiskii imperii za chasiv pravlinnia imperatrytsi Marii Terezii (1740–1780 rr.). [Reforming public and state life in the Austrian Empire during the reign of Empress Maria Theresa (1740–1780)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna*. Vyp. 58. 126–134. (In Ukrainian).
- Abu-el-Khadzh R. A., 1991. *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*. New-York. (In English).
- Aksan V. Kh., 2007. *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*. London. (In English).
- Barki K., 2008. *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. New-York. (In English).
- Bilz D., 1987. *Joseph II: Against the World, 1780–1790*. New-York. (In English).
- Farokhy S., 2004. *The Ottoman Empire and the World Around It*. London. (In English).
- Finkel K., 2005. *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire 1300–1923*. London. (In English).
- Hoffman D., 2002. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. New-York. (In English).
- Dzhadson P. M., 2016. *The Habsburg Empire: A New History*. London. (In English).
- Inaldzyk H., 1994. Kuartert D. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. New-York. (In English).
- Inhrao Ch. V., 2000. *The Habsburg Monarchy 1618–1815*. New-York. (In English).
- Kuartert D., 2005. *The Ottoman Empire, 1700–1922*. New-York. (In English).
- Chalyi A., 2020. The Concept of Modernization of the Ottoman Empire in the XVIII century. *Problemy vsesvitnoi istorii*. №1 (10). 45–60. (In English).
- Chalyi A., 2023. «The clash of theoretizations»: the case of the Ottoman empire in the XVIIIth century. *Problemy vsesvitnoi istorii*. №2 (22). 43–58. (In English).
- Vess M. A., 2017. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. Berlin. (In English)
- Zorlu T., 2008. *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*. New-York. (In English).

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.05.2026